4. Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). Official Journal of the European Union. 2008. L 177. P. 6–16.

5. Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection. Official Journal of the European Union. 2022. L 71. P. 1–6.

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 17.03.2026).

ЮРДИК Іван Володимирович,
здобувач вищої освіти
інституту права та безпеки
Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса
Науковий керівник:
КОВБАН Андрій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільних правових дисциплін,
Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ, ПОШКОДЖЕНИХ ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ

У сучасних умовах збройної агресії проти України довкілля обґрунтовано розглядається як одна з найбільш уразливих сфер, що зазнає системного та довготривалого негативного впливу. Починаючи з 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, воєнні дії спричинили масштабну деградацію земельних ресурсів, порушення ґрунтового покриву, забруднення територій вибухонебезпечними предметами, хімічними речовинами, нафтопродуктами та іншими токсичними сполуками.

Відповідно до статті 14 Конституції України [1], земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Норми Земельного кодексу України [2] визначають обов’язок держави забезпечувати раціональне використання та охорону земель, а також відновлення їх родючості. Водночас воєнні реалії виявили необхідність адаптації існуючих правових механізмів до умов масштабного воєнного забруднення та руйнування територій.

Особливого значення набувають положення Закону України «Про охорону земель» [3], який передбачає здійснення заходів щодо запобігання деградації земель, ліквідації наслідків негативного впливу та проведення рекультивації порушених ділянок. Проте класичні процедури рекультивації, розраховані переважно на господарське чи техногенне порушення земель, не враховують специфіки воєнних пошкоджень – мінування, наявність нерозірваних боєприпасів, забруднення важкими металами та продуктами згоряння військової техніки.

Крім того, чинне законодавство передбачає механізми визначення та відшкодування шкоди, заподіяної земельним ресурсам. Зокрема, відповідно до статей 156–157 Земельного кодексу України [2], підлягають компенсації збитки власникам землі та землекористувачам. Однак у контексті воєнної агресії постає питання не лише індивідуальної компенсації, а й фіксації екологічної шкоди як підстави для міжнародно-правової відповідальності держави-агресора.

У міжнародному вимірі захист довкілля під час збройних конфліктів передбачений нормами міжнародного гуманітарного права. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1949 року забороняє застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу, що закріплено у ч. 3 ст. 35 частини 3 розділі 1 [4]. Римський статут Міжнародного кримінального суду також передбачає відповідальність за воєнні злочини, пов’язані з умисним завданням надмірної шкоди довкіллю – умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об’єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою (п. iv ст. 8) [5]. У цьому контексті фіксація пошкодження земельних ресурсів набуває значення не лише для внутрішньодержавного відновлення, а й для формування доказової бази у міжнародних судових інстанціях.

Суттєвою проблемою залишається мінне забруднення територій. Значні площі земель сільськогосподарського призначення є потенційно небезпечними для використання, що прямо впливає на реалізацію права власності на землю та обмежує господарську діяльність. У правовому аспекті це зумовлює необхідність розроблення спеціальних процедур обстеження, сертифікації безпечності земель та поетапного повернення їх у господарський обіг.

Окремого дослідження потребує питання правового забезпечення рекультивації земель, пошкоджених внаслідок бойових дій. Рекультивація в умовах війни має комплексний характер і поєднує заходи інженерного очищення територій, агрохімічного відновлення ґрунтів та екологічного моніторингу. Відповідні процеси потребують чіткої нормативної регламентації, визначення джерел фінансування, а також узгодження із міжнародними екологічними стандартами, зокрема в контексті євроінтеграційних зобов’язань України.

Таким чином, сучасні виклики зумовлюють трансформацію підходів до правового регулювання відновлення земель. Питання рекультивації, розмінування, оцінки шкоди та міжнародно-правової відповідальності держави-агресора мають

розглядатися як складові єдиного комплексного механізму захисту та відновлення земельних ресурсів України. Ефективність цього механізму безпосередньо впливає на забезпечення екологічної безпеки, продовольчої стабільності та сталого розвитку держави у повоєнний період.

З огляду на масштаби воєнних дій, саме земельні ресурси та ґрунтовий покрив зазнали одного з найбільш інтенсивних негативних впливів. Бойові дії спричинили комплексне порушення стану земель, що проявляється у їх забрудненні, деградації та втраті родючості. У науковій літературі прийнято виокремлювати чотири основні форми руйнування ґрунтів: механічну, фізичну, хімічну та біологічну.

Механічне пошкодження пов'язане з безпосереднім порушенням структури ґрунтового покриву внаслідок пересування важкої військової техніки, облаштування фортифікаційних споруд, вибухів боєприпасів. Такі процеси призводять до знищення гумусового шару, ущільнення ґрунту та втрати його агровиробничого потенціалу. Фізичний вплив проявляється у зміні температурного режиму та фізичних характеристик ґрунту внаслідок пожеж, детонацій та тривалого термічного впливу. Хімічне забруднення зумовлюється потраплянням у ґрунт паливно-мастильних матеріалів, продуктів згоряння, важких металів та інших токсичних речовин. Біологічна деградація виражається у знищенні мікрофлори та фауни ґрунту, що є ключовими чинниками забезпечення його природної родючості.

У сучасних умовах особливої гостроти набуває проблема збереження земельно-ресурсного потенціалу сільського господарства, що є основою продовольчої безпеки держави. Сукупність існуючих проблем доцільно умовно поділяти на дві групи: по-перше, ті, що пов'язані з традиційними чинниками деградації ґрунтів (нераціональне землекористування, виснажливе ведення агровиробництва); по-друге, наслідки фізичного та хімічного впливу воєнних дій, які спричиняють засмічення, забруднення, підтоплення та інші негативні процеси. Саме друга група нині становить безпрецедентний виклик для системи земельно-правового регулювання.

У зв'язку з цим особливого значення набуває формування ефективного механізму визначення та відшкодування шкоди, завданої земельним ресурсам. Відповідно до Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 [6], одним із самостійних напрямів є шкода, заподіяна земельним ресурсам, що охоплює втрату родючого шару ґрунту, а також забруднення і засмічення земель.

Крім того, у 2022 році було запроваджено спеціальні підзаконні акти, які деталізують порядок обчислення шкоди. Йдеться про методику визначення шкоди, завданої землі та ґрунтам унаслідок надзвичайних ситуацій та збройної агресії, затверджену Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, а також методику визначення збитків, завданих земельному фонду України, затверджену Міністерством аграрної політики та продовольства України. Водночас паралельне існування двох методичних підходів створює ризики колізійності та неоднаковості правозастосування, що може ускладнювати як внутрішньодержавні процедури компенсації, так і формування доказової бази для міжнародних претензій.

У цьому контексті доцільним видається нормативне узгодження підходів шляхом розроблення єдиної уніфікованої методики визначення шкоди земельним ресурсам, затвердженої спільним актом уповноважених центральних органів виконавчої влади. Така уніфікація сприятиме забезпеченню правової визначеності та підвищенню ефективності механізму відшкодування.

Важливим кроком у напрямі систематизації контролю за станом земель є затвердження Порядку проведення моніторингу земель і ґрунтів постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 року № 848 [7]. Запровадження цього механізму після припинення чи скасування воєнного стану має забезпечити комплексне спостереження за змінами якісного стану земель, виявлення забруднення, оцінку ефективності заходів з охорони та відновлення родючості ґрунтів. Фактично йдеться про створення інституційної основи для довгострокової екологічної реабілітації територій.

Перспективне відновлення земель потребує також застосування сучасних технологічних інструментів – дистанційного зондування Землі, супутникового моніторингу, безпілотних літальних апаратів, геоінформаційних систем. Використання таких засобів дозволяє здійснювати картографування пошкоджених ділянок, фіксувати масштаби руйнувань, визначати рівень забруднення ґрунтів важкими металами та іншими токсичними речовинами, а також оцінювати зміни їх агрохімічних показників. Інтеграція технологічних рішень із правовими процедурами фіксації шкоди є необхідною передумовою формування належної доказової бази як для національних механізмів компенсації, так і для міжнародно-правових інструментів притягнення держави-агресора до відповідальності.

Таким чином, відновлення земель, пошкоджених унаслідок бойових дій, вимагає комплексного поєднання науково обґрунтованих екологічних заходів, сучасних технологій моніторингу та чітко вибудуваного земельно-правового механізму регулювання, що забезпечить ефективну реалізацію принципу особливої охорони землі як основного національного багатства України.

Для забезпечення збереження сільськогосподарських угідь необхідним є систематичне комплексне обстеження земель з метою розроблення ефективних схем їх використання та охорони, впорядкування землекористування, визначення площ деградованих і малопродуктивних земель, що підлягають тимчасовому виведенню з господарського обігу. Однією з важливих форм охорони земель сільськогосподарського призначення є здійснення землеустрою, зокрема заходів щодо вилучення з інтенсивної експлуатації деградованих земель та їх подальшої консервації. Саме через інструменти землеустрою можливо об’єктивно визначити стан земель, обсяг деградації та необхідні ґрунтозахисні заходи.

Деградація ґрунтів у сучасному аграрному секторі призводить не лише до зниження продуктивності, а й до значних екологічних та економічних втрат. У зв’язку з цим особливої актуальності набуває науково обґрунтована оцінка збитків, завданих деградацією земель, а також розроблення методів визначення економічної ефективності сучасних ґрунтозахисних технологій. Це дозволяє обрати найбільш результативні рішення для збереження та відтворення родючості ґрунтів.

Ефективні зміни у сфері охорони земель можливі лише за умови формування єдиного інформаційного простору управління земельними ресурсами. Створення цифрової геоінформаційної платформи землекористування, що поєднуватиме моніторинг земель, елементи точного землеробства та інструменти планування раціонального використання угідь, має стати складовою стратегії повоєнного відновлення.

Важливим є врахування міжнародного досвіду подолання наслідків воєнних руйнувань земель. Так, після Першої світової війни у Франції було запроваджено зонування постраждалих територій залежно від ступеня їх пошкодження – від мінімально уражених до повністю знищених [8 с. 64]. Для кожної зони застосовувалися окремі підходи: від швидкого повернення у господарський обіг до довгострокової консервації та заліснення. У В'єтнамі реалізовано масштабні програми лісовідновлення та альтернативного використання пошкоджених територій, зокрема створення водойм у кратерах від бомб [8, с. 73]. У США значна частина колишніх військових об'єктів після проведення оцінки екологічних ризиків була реабілітована та частково перетворена на природоохоронні території [8, с. 59].

Таким чином, міжнародна практика демонструє різноманітність підходів до реабілітації воєнно порушених земель – від консервації та заліснення до інтеграції в природоохоронні мережі. Використання цього досвіду з урахуванням національних особливостей може сприяти формуванню ефективної системи відновлення земель в Україні, підвищенню довіри міжнародних партнерів та залученню інвестицій у повоєнну реконструкцію.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#top

3. Закон України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. № 962-IV – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text

4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#top

5. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

6. Постанова Кабінету Міністрів України постановою від 20 березня 2022 року № 326 – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 року № 848 – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-2024-%D0%BF#Text

8. Забруднення земель внаслідок агресії росії проти України / О. Голубцов, Л. Сорокіна, А. Сплодитель, С. Чумаченко. Київ: ГО «Центр екологічних ініціатив «Екодія», 2023. 154 с.